

GH. CHIVU, GABRIELA PANĂ DINDELEGAN, ADINA DRAGOMIRESCU, ISABELA NEDELCU, IRINA NECULA (ed.), *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea*. Ediție revăzută și adăugită, București, Editura Academiei Române, 2015, 859 p.

Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea este o ediție revăzută a cărții cu același titlu, apărută la Editura Academiei Române în 2012. Lucrarea se constituie ca o remarcabilă monografie sistematică a morfosintaxei limbii române literare. Abordând limba literară dintr-o perspectivă diacronică, cercetarea are meritul de a aduce în prim-plan elemente arhaice, inovațiile din limbă, dar și variația unor forme morfosintactice, toate acestea oferind o imagine de ansamblu asupra etapelor din evoluția limbii române literare. Alături de asemenea preocupări, cercetarea „cantitativă” a fenomenelor morfosintactice și relaționarea indicațiilor din lucrările normative și teoretice cu situația reală reflectată în textele publicate în secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea sunt elemente de noutate, ce dau un plus de valoare lucrării.

Prin tematica, modalitatea de expunere și terminologia adoptată, lucrarea se adresează cercetătorilor interesați de gramatică, lexicografie, filologie.

Studiile cuprinse în volum sunt organizate cronologic: secolul al XIX-lea și secolul al XX-lea. Tematica cercetării are în vedere următoarele domenii: Ortografia și ortoepia, Morfologia (substantivul, adjectival, articolul, pronumele, numeralul, verbul, adverbul, prepoziția, conjuncția, interjecția) și Sintaxa. Fiecare capitol cuprinde și un sumar analitic, o bibliografie a studiilor citate și a surselor, note marginale și concluzii.

Lucrarea este completată de o bibliografie, un indice de cuvinte și un indice de forme grafice.

Prima parte a volumului, dedicată istoriei ortografiei românești în secolul al XIX-lea, surprinde două etape majore: oficializarea scrierii cu alfabet latin și impunerea principiului fonologic. Cum scrierea cu caractere chirilice era frecventă în perioada 1780–1828, autorii volumului evidențiază preocupările și încercările unor personalități ale epocii (Ienăchiță Văcărescu, Ion Budai-Deleanu, Ion Heliade Rădulescu) de a simplifica grafia chirilică, pornind de la constatarea că aceasta nu era adecvată limbii române, și de a stabili o serie de alfabete de tranziție. O altă etapă în evoluția ortografiei și ortoepiei secolului al XIX-lea este reprezentată de scrierea cu alfabet latin. Crearea ortografiei româno-latine și a scrierii cu litere latine se datorează reprezentanților Școlii Ardelene. Aceștia au adoptat un sistem ortografic de tip etimologic latinizant, „scrierea cu litere latine devenind și o formă de afirmare a latinității limbii române” (p. 8).

După 1828, ponderea ortografiei bazate pe principiul fonologic, teorie susținută de Ion Heliade Rădulescu, este în regresie, în favoarea unor grafii etimologic latinizante. Reforma ortografiei prin adoptarea unei ortografii preponderant fonologice are loc, pentru prima dată, în Țara Românească (1860). Ulterior, scrierea cu alfabet latin se va oficializa și în Transilvania (1860) și Moldova (1862). După douăzeci de ani de la reforma oficială ortografică, Academia Română elaborează, în 1881, pe baza principiului fonologic, prima ortografie oficială a limbii române, oferind astfel un punct de plecare pentru fixarea normelor ortoepice în secolul al XX-lea.

Capitolul I, *Secolul al XIX-lea*, cuprinde trei secțiuni: *Morfologia*, *Sintaxa* și *Limba română în Transilvania. Sfârșitul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea*.

În subcapitolul *Morfologia*, fiecare parte de vorbire beneficiază de o descriere detaliată. Alături de particularitățile morfologice ale fiecărei părți de vorbire, autorii au corelat indicațiile din lucrările normative și teoretice ale vremii cu situația existentă în textele-sursă. Selectarea unor texte variate ca sursă a oferit autorilor posibilitatea de a reliefa o mai mare diversitate a fenomenelor lingvistice decât „indicațiile normative constrângătoare și statice ale gramaticienilor” (p. IX).

Autorii sunt preocupați atât de cercetarea cantitativă a unor fenomene morfosintactice (statistica morfologiei articolului hotărât în secolul al XIX-lea privind dubletele de tipul *vieții/vieței, urii/urei*, concurența dintre pronumele posesiv și cel personal, raportul cantitativ dintre perechea de verbe *a voi/a vrea*, concurența dintre infinitiv și conjunctiv, paradigma de conjunctiv a verbului *a avea*: *să am/să aib, să ai/să aibi, să aibă/să aibe*, concurența unor prepoziții etc.), cât și de surprinderea fenomenului de variație/oscilație în dinamica oricărui fenomen lingvistic (oscilația feminin – neutru, masculin – neutru, masculin – feminin, modalitatea de marcare flexionară a genitiv-dativului pentru substantivele feminine, variația între clasele de conjugarea a II-a și a III-a a verbelor, uzul oscilant al formelor verbale de mai mult ca perfect pentru persoanele 4–6: cea veche, fără *-ră*, și cea nouă, cu *-ră*, paradigma de prezent a verbului *a fi* etc.).

Subcapitolul destinat sintaxei limbii române literare a secolului al XIX-lea relevă principalele caracteristici ale limbii reflectate în grupul nominal (prin variația de topică și particularitățile de acord), grupul verbal (prin variații în construcțiile prepoziționale/conjuncționale) și grupul adjectival (prin frecvența unor complemente indirecte sau prepoziționale).

Segmentul destinat funcțiilor sintactice nu menționează nimic despre atribut și apozitie, construcții care abundă în textele juridice, religioase, publicistice sau beletristice. De altfel, autorii menționează în capitolul destinat sintaxei secolului al XX-lea că „structurile sintactice specifice atributului sunt înregistrate încă din secolul al XVI-lea” (p. 696), iar, în ceea ce privește apozitia se precizează că, în secolul al XIX-lea, acestea erau acordate cu baza, chiar dacă se înregistrau și apozitii cu formă de nominativ (p. 711).

Alături de tematica de mai sus, în cadrul acestui subcapitol se detaliază coordonarea și conectorii, structurile de tematizare, modalizarea, negația și interferențele lingvistice și culturale.

Partea a treia a capitolului I, *Limba română în Transilvania. Sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea*, prezintă particularitățile limbii române literare vorbite în Transilvania, reflectate în ortografie și ortoepie¹, lexic și frazeologie și morfosintaxă.

Analizând nivelurile limbii, autorii au constatat că segmentul care a cunoscut cele mai pregnante influențe, datorate, pe de-o parte, perioadei latinizante, iar, pe de altă parte, contactului cu celelalte limbi oficiale din imperiu, este vocabularul. În acest sens, autorii realizează două glosare care includ termeni din terminologia administrativ-juridică și științifică, excerptați din lucrările normative ale vremii sau din manuale școlare. Glosarul cuprinde cuvântul-titlu, indicația morfologică, indicația atestării termenului în DA, DLR, glosarea termenului și contextul. Meritul acestor două glosare este de a înregistra câțiva termeni care nu au fost consemnați în DA sau care au alt sens decât cel consemnat în DLR: *abiturient* ‘elev în ultimul an’, *a absta* ‘a renunța’, *a abzice* ‘a demisiona’, *a acvira* ‘a câștiga’, *a ascrie* ‘a atribui’, *factice* adv. ‘de fapt, într-adevăr’, *a ocure* ‘a se afla, a se întâlni’.

Alături de aceste lexeme, în glosar se regăsesc și o serie de termeni pentru care autorii studiului nu mai fac trimitere la DLR, deși aceștia sunt consemnați, în calitate de cuvânt-titlu (*a detrage* ‘a scădea’, *a dezavua* ‘a dezaproba, a condamna’, *a dubita* ‘a pune la îndoială, a ezita’, *a exige* ‘a pretinde, a cere imperios ceva’, *a exmite* ‘a trimite pentru verificare sau anchetă’, *solvire* ‘(rar) plata unor taxe, impozite, datorii etc.’, *a statori* ‘a stabili’, *ursoriu* ‘ordin, dispoziție, urgentare’, *vadiu* ‘garanție, chezașie’, *a vidima* ‘a viza, a certifica, a legaliza’) sau ca variantă (*desculpare*, var. lui *disculpare* ‘dezvinovățire’, *a se substrate*, var. lui *a se sustrage*, *a urgita*, var. lui *a urgenta*).

Morfosintaxa limbii române literare vorbite în Transilvania, a fost influențată într-o mică măsură, „prin declinări oscilante [...], prin calchierea regimului prepozițional/cazual al unor verbe, adjective sau adverbe, prin influențe ale sintaxei germane sau prin pătrunderea în registrul înalt a unor trăsături dialectale” (p. 383).

Capitolul al doilea al studiului, *Secolul al XX-lea*, cuprinde două secțiuni: *Morfologia* și *Sintaxa*.

¹ Ortografia și particularitățile fonetice ale limbii române literare vorbite în Transilvania sunt condiționate de trei factori: presiunea exercitată de limbile oficiale din Imperiu, rostirea latinizantă și rostirile regionale, preluate din graiurile transilvănene (p. 384–385).

Morfosintaxa limbii române literare a secolului al XX-lea cunoaște transformări minore, neînregistrându-se „modificări structurale privind actualizarea pozițiilor sintactice (regenții și clasele de substituție) și regulile de combinare. [...] Evoluțiile înregistrate pe parcursul secolului au reactivat însă o serie de disponibilități structurale existente în etapele de evoluție a limbii române” (p. 759).

Dintre fenomenele morfologice care se impun constant în secolul al XX-lea pot fi notate: creșterea ponderii împrumuturilor, ce contribuie la extinderea neutrelui și a clasei substantivelor invariabile, apariția unor procedee noi de formare a superlativului absolut, consolidarea poziției de determinant a adjectivului pronominal de întărire, extinderea deiotacizării, restrângerea fenomenului alternanțelor vocalice în favoarea sufixării formelor verbale (*se deterioară* vs *se deteriorează*), încheierea procesului de extindere analogică a desinenței *-ră* la persoana a 3-a pl. a mai mult ca perfectului și de extindere a fenomenului și la persoanele 1 pl., 2 pl.; extinderea concurenței dintre anumite prepoziții sau/și grupări (cvasi)locuționale etc.

Din punctul de vedere al organizării, subcapitolul destinat sintaxei limbii literare a secolului al XX-lea reflectă o altă modalitate deordonare a materialului lingvistic. Dacă în prima parte se inventariază și se clasifică funcțiile sintactice, în partea a doua se detaliază relațiile sintactice (relațiile de subordonare și coordonare, relația apozitivă și relațiile intradiscursive). Partea a treia, reprezentată de *Structura enunțului*, analizează structura frazei, structurile impersonale, structurile pasive, structurile negative, structurile modalizate, structurile emfactice, acordul și topica.

Dintre principalele evoluții sintactice pot fi consemnate: consecvența acordului gramatical, modificarea de regim sintactic al unor verbe, apariția unor mijloace atipice de exprimare a predicatului (prin forme verbale non-finite, interjecții, adverbe), înlocuirea treptată a infinitivului cu conjunctivul, fapt ce determină „creșterea numărului de actualizări prin propoziții conjuncționale a unor funcții sintactice” (p. 759), limitarea redundanțelor (dubla exprimare a subiectului, dubla marcarea a posesivului prin complement posesiv și atribut pronominal), preferința pentru mijloacele lexicale de modalizare, în defavoarea celor lexicale etc.

Alături de aceste fenomene, autorii discută și construcții problematice din punctul de vedere al interpretării: în această ipostază se află lexemul *alde*. Fără a aduce în discuție și celelalte studii care analizează statutul morfologic al lui *alde*, încadrat contradictoriu în categorii morfologice diferite², autorii acestui volum, urmând tradiția și concepția GLR, consideră că *alde* este un adjectiv nehotărât: „adjectival *alde* determină pronume, nume comune și proprii, la singular sau la plural („s-a sfârșit cu *d-alde* voi”, „cu idei cum le au *d-alde* gazetari de-ai noștri”, [...] „îmi spusese alde Ivan că strânge în spate”, [...] „Am mai văzut deunăzi umblând pe aici prin sat un cioflingar de-*alde* tine, dar acela era mai oleacă mai chipos și altfel îmbrăcat”) (p. 161).

Faptul că acesta determină un nominal nu îi conferă și calitatea de adjectiv pronominal. Având în vedere statutul etimologic (*alde* < *al* (*al lui*) + *de*), cele două valori ale acestui termen – valoare partitivă (*s-a sfârșit cu d-alde voi* – *s-a sfârșit cu o parte/unii dintre voi*) și valoare comparativă (*Am mai văzut deunăzi umblând pe aici prin sat un cioflingar de-alde tine, dar acela era mai oleacă mai chipos și altfel îmbrăcat* – *Am mai văzut deunăzi umblând pe aici prin sat un cioflingar ca alde tine/ca tine, dar acela era mai oleacă mai chipos și altfel îmbrăcat*) – și caracterul expletiv al lui *alde*, considerăm că se impune o reevaluare a statutului morfologic al acestui lexem.

Aceeași problemă a încadrării morfologice o ridică și lexemele *îndoit*, *întreit*, *îmniit*, *însutit*, *dublu*, *triplu* etc., considerate a fi numerale multiplicative (p. 181). Dacă din punct de vedere semantic se poate decela o trăsătură cantitativă, în ceea ce privește statutul morfologic, optăm pentru valoarea adjectivală³ a lexemelor.

² Lexemul *alde* apare încadrat, din punct de vedere morfologic, ca: adjectiv invariabil (HEM, p. 552; TDRG, p. 66), adjectiv nehotărât (GLR, p. 177; Avram 1986, p. 146), articol invariabil (Rosetti–Byck, DA, DM, DEX).

³ Vezi, în acest sens, DA, DEX, DLR, DOOM și GALR I, 2008, unde se precizează că numeralul multiplicativ „se comportă ca un adjectiv propriu-zis” (GALR I, 2008, p. 313).

Un alt aspect problematic se referă la oscilația terminologică: adverb vs morfem. Spre exemplu, lexemele *foarte* și *mult* din structura superlativului absolut sunt considerate, pe de-o parte, morfeme⁴ („superlativul absolut se construiește nemarcat cu morfemul *foarte*: este foarte bun general, foarte întrepid” (p. 89), „Folosirea lui *prea* ca echivalent nemarcat al morfemului *foarte* [...]” (p. 90), „*Mult*, ca morfem al superlativului absolut, apare destul de rar” (p. 92)), iar, pe de altă parte, constatăm că același lexem are statut adverbial: „*Foarte* ca element adverbial de marcă a intensității are, în secolul al XIX-lea, posibilități combinatorii largi” (p. 237)⁵.

Inconsecvența terminologică se răsfrânge și asupra lui *al* care, în structuri sintactice similare, este considerat pronume semiindependent (*răspunderi ale oștirilor*) (p. 141) și morfem specializat pentru marcarea genitivului lung (*un cal al vecinului*) (p. 741).

Aceste observații critice, de minoră importanță, nu diminuează valoarea științifică a lucrării de față, ce se constituie ca un punct de referință pentru studiile de istorie a limbii române literare.

GABRIELA-VIOLETA ADAM

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21
gabrieladomide@yahoo.com*

IOAN HERBIL, *Antroponimie oficială la ucrainenii maramureșeni*, Cluj-Napoca–București, Casa Cărții de Știință–RCR Editorial, 2019, 400 p.

Publicarea unei monografii privitoare la onomastica ucrainenilor maramureșeni, mai precis asupra antroponimelor oficiale ale acestora, de către universitarul clujean Ioan Herbil este binevenită, întrucât o asemenea abordare în lingvistica românească, dar nu numai, nu a mai fost întreprinsă de mult timp, bună parte dintre contribuțiile de până acum fiind vetuste, lacunare și, adesea, răspândite sub forma unor articole în paginile unor reviste de specialitate cu o circulație restrânsă ori prezentate în cadrul unor manifestări științifice și, ulterior, publicate în volume colective, accesul la acestea fiind unul anevoios, datorat, în special, tirajului limitat.

Volumul pe care îl recenzăm se alătură celui apărut anul trecut (2018) și intitulat *Studii de dialectologie și toponimie ucraineană*, în ale cărui pagini lingvistul amintit investiga aspecte înrudite și/sau complementare temei pe care și-a propus să o trateze în această nouă carte, ceea ce face ca subiectul să fie justificat ales, contribuind la rotunjirea descrierii sistemului onomastic ucrainean cu noi date de real interes științific, filtrate și făcute cunoscute publicului larg, tot mai mult interesat de subiecte asemănătoare.

În cele 400 de pagini ale cărții, autorul descrie cu o acribie de netăgăduit sistemul antroponimic ucrainean, așa cum se vedește acesta în documentele oficiale românești, elaborate în urma Recensământului din martie 2002, efectuat în trei așezări cu populație majoritar ucraineană din nordul României, aflate la granița cu Ucraina. Luarea acestuia ca punct de reper se explică prin faptul că „au fost incluse și persoanele plecate la muncă în străinătate, numele lor rămânând parte din sistemul antroponimic al celor trei localități” (p. 5).

⁴ În GALR I, 2008, lexemele *foarte* și *mult* din structura superlativului absolut nu sunt încadrate explicit în categoria morfemelor (vezi GALR, I, 2008, p. 161).

⁵ Vezi, în acest sens, și realizarea superlativului absolut în sec. al XX-lea, unde se precizează că statut de morfem ar avea și lexemul *tare* (p. 462). Același lexem, *tare*, din structura superlativului absolut, este încadrat ca adverb (p. 620).